

УДК: 903.26(477.65) "636"

Н. Б. Бурдо

АНТРОПОМОРФНІ ФІГУРКИ ТРИПІЛЬСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ НЕБЕЛІВКА

Представлено результати аналізу унікальної збірки антропоморфних статуеток небелівської локально-хронологічної групи Трипілля ВІІ з мегапоселення Небелівка, матеріали з розкопок якого зберігаються в НФ ІА НАНУ.

Ключові слова: трипільська культура, Небелівка, антропоморфна пластика, статуетки, фігурки.

Поселення Небелівка розташовано на околиці с. Небелівка Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл. Воно є епонімною пам'яткою небелівської локально-хронологічної групи Трипілля ВІІ, виділеною свого часу С.М. Рижовим [Рижов, 1993].

Трипільське поселення біля с. Небелівка відкрито під час розвідок В.А. Стефановича у 1960-і рр., і описане, як пам'ятка площею у 25 га. На поселенні тоді було знайдено фрагмент жіночої статуетки [Стефанович, Диденко, 1968, с. 106—107]. За даними К.В. Шишкіна [Шишкін, 1973, с. 38] площа поселення, визначена на підставі дешифрування даних аерофотозйомки, складала близько 250 га. Тобто Небелівка — одне з найбільших серед відомих на сьогоднішній день мегапоселень Трипілля. Саме ця обставина привернула увагу до пам'ятки. Розвідувальні дослідження було проведено у 1981 р. [Шмаглій, Відейко, 1992], стаціонарне комплексне вивчення було розпочато у 2009 р. міжнародною українсько-брітанською експедицією, у якій брали участь співробітники Даремського університету (Велика Британія) та Інституту археології НАН України [Чепмен и др., 2010; Chapman, Videiko, 2011].

За два сезони польових досліджень 2009, 2012 рр. на поселенні було розкопано залишки

глинобитних спалених споруд: житла А9 [Chapman, Videiko, 2011] та храмової будівлі В5 (святилища) — «мегаструктури» [Відейко и др., 2013], матеріали з яких увійшли до кол. НФ № II/1367 Наукових фондів.

Колекція антропоморфної пластики поселення Небелівка складається із фігурок, отриманих під час розкопок житла, святилища, а також підйомного матеріалу. Поки що це унікальна збірка теракот небелівської групи, яку можна аналізувати у відповідності з археологічними комплексами.

Житло А9 (об'єкт № 1) репрезентоване 13 фрагментами антропоморфних статуеток. Тільки одна фігурка майже ціла (втрачена голова), інші складають від 50 до 20 % виробів. Частина дрібних уламків малоінформативна.

У трьох випадках фрагменти антропоморфної пластики виявлено серед знахідок поблизу залягання обпаленої глини від перекриття будівлі, зокрема серед них нижня частина чоловічої фігурки. У двох випадках уламки статуеток знайдені безпосередньо під завалом обпаленої глини (рис. 1, 8—10).

Фігурки виготовлено з дрібноструктурної світлих відтінків каолінітової глини без домішок, або з домішкою дрібного піску. Після випалу вироби набувають білій, блідо-рожевий або жовтуватий колір. Випал всіх статуеток гарний.

Збереженість поверхні майже всіх статуеток погана, тому що пошкоджена патиною. Іноді простежується ангоб жовтогарячого кольору, а в окремих випадках зафіковано сліди розпису темно-коричневою фарбою.

Усі статуетки належать до схематичної пластики. За розмірами виділяються великі, середні та малі фігурки.

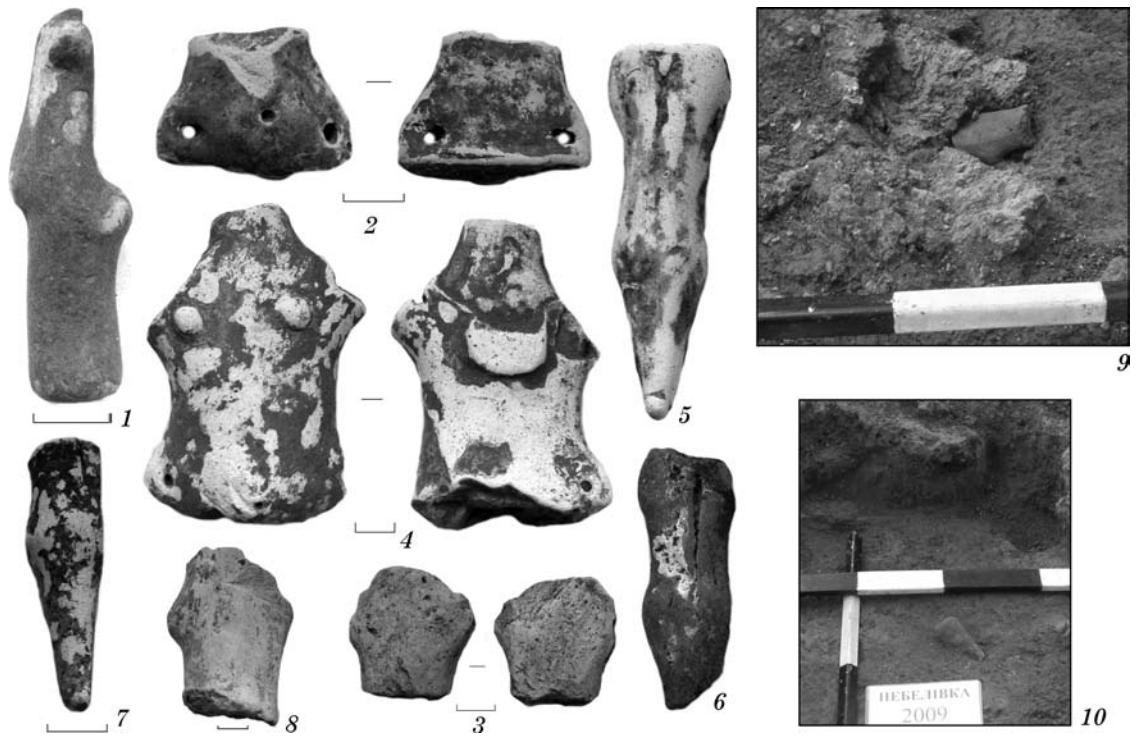

Рис. 1. Антропоморфні статуетки з житла А9 мега-поселення Небелівка

Більшість фрагментів походить від жіночих або не визначеної статі статуеток, лише один презентує чоловіче зображення (рис. 1, 5).

Наскільки можливо судити з фрагментарного матеріалу, всі фігурки належать до типу стоячих, і відтворюють розмаїття типів стоячих зображень.

Особливої уваги заслуговує торс (рис. 1, 4) доволі великого розміру фігурки (висота фрагменту 7,5 см). На поверхні помітні сліди ангобу та розпису. Шия доволі висока, струнка, плечові виступи відбиті, з одного боку залишився слід від отвору невеликого діаметру. Підкреслена талія переходить у широкі стегна з конічними виступами, у яких також зроблено отвори. Живіт опуклий, виступаючий; пупок показаний тонким проколом. Фігурка відтворювала образ вагітної. Груди передано невеликими опуклими наліпами. На спині збереглася частина від пластично модельованої традиційної жіночої трипільської зачіски у вигляді волосся, зібраного у пучок на спині. Цей фрагмент представляє особливий тип антропоморфної пластики, до якого належать фігурки великого розміру, які часто мають реалістично модельовані голови [Бурдо, 2013].

Майже ціла статуетка (втрачена тільки голова) відноситься до мініатюрних виробів, її висота 5 см (рис. 1, 1). Вона відтворює образ вагітної, зображує доволі струнку прямо стоячу фігуру з ледь відкинутим назад корпусом, з заокругленими плечовими виступами замість рук, опуклим животом, виступаючими сідницями

ми на циліндричній ніжці. Верхня та нижня частина співвідносяться приблизно як 1 : 1.

Три фрагменти нижніх частин фігурок середнього розміру (висота фрагментів 6 — 7 см) відносяться до пластики видовжених пропорцій з веретеноподібною нижньою частиною (рис. 1, 5—7). Всі вони вирізняються наявністю характерного потовщення в області литок. Один фрагмент, вірогідно, належить до чоловічої статуетки (рис. 1, 5). На ній чітко помітні сліди помаранчевого ангобу. Морфологічні особливості чоловічої фігурки ідентичні жіночим теракотам. Стать ще двох фрагментарних фігурок не визначається, на одній збереглися рештки суцільного фарбування поверхні темно-червоною фарбою.

Три нижні частини належать фігуркам невеликого розміру, довжина їх 6,5—5 см. Вони відносяться до статуеток з веретеноподібними видовженими ногами з потовщенням в області литок та ледь виступаючою стопою. На двох фігурках помітні сліди животогарячого ангобу, на одній ззаду відбитки органічного матеріалу.

Два фрагменти верхніх частин статуеток середнього розміру висотою від 4,5 до 3 см представлено дрібними уламками. Торси пласкі у перетині. Груди не модельовано (рис. 1, 8), або показано невеликими опуклими наліпними горбиками (рис. 1, 3).

Ще від трьох антропоморфних статуеток походять дрібні уламки. Серед них виділяється фрагмент жіночої фігурки з ледь опуклим виступаючим животом, на якому проколом

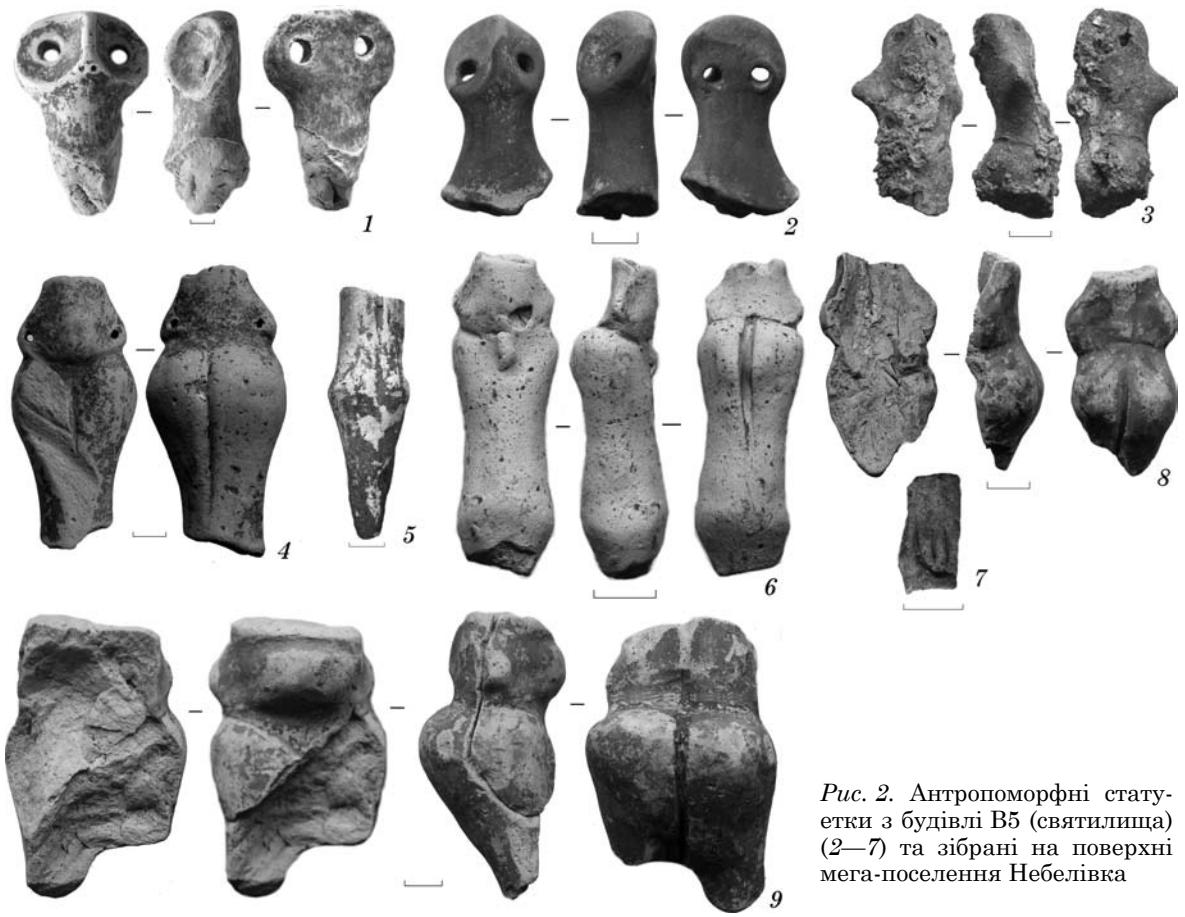

Рис. 2. Антропоморфні статуетки з будівлі В5 (святилища) (2—7) та зібрани на поверхні мега-поселення Небелівка

позначено пупок, та стегновими виступами з отворами доволі великого діаметру (рис. 1, 2). Поверхня статуетки була вкрита жовтогарячим ангобом.

Святилище-«мегаструктура» представлено знахідками фрагментів десяти антропоморфних статуеток, які належать до схематичної пластики. Жодна з фігурок не збереглася більше, ніж на 70 %.

Археологічний контекст всіх фрагментів пластики майже однаковий. Вони знайдені серед руїн будівлі, зокрема одна фігурка була виявлена в обмазці (рис. 2, 3).

Розміри статуеток невеликі або середні. За технологічними ознаками, зокрема структурою і кольором формувальної маси антропоморфні фігурки, знайдені в святилищі, розділяються на три групи.

Перша технологічна група — статуетки виготовлені з каолінітової глини, іноді з незначними домішками піску або органіки. Випал виробів високотемпературний. Колір черепка світлих тонів: світло-жовтий, блідо-рожевий, світло-сірий, білий. Саме з такої маси виготовлено більшість посудин поселення Небелівка. Поверхня статуеток ретельно загладжена, вкрита помаранчевим, або майже червоним (рис. 2, 5) ангобом, який погано зберігається під

шаром патини. Іноді зберігаються ледь помітні сліди розпису темно-коричневою фарбою. Вірогідно, всі статуетки з каолінітової глини були оздоблені помаранчевим ангобом та розписані темно-коричневою фарбою, але здебільшого поверхня фрагментів поганої збереженості.

Більшість фрагментів з каолінітової глини походить від середнього розміру струнких видовжених фігурок на веретеноподібній ніжці, іноді з потовщенням в області литок (рис. 2, 5). Одна з таких фігурок належить до чоловічих зображень (рис. 2, 8), хоча модельювана так само, як і жіночі статуетки з веретеноподібною ніжкою частиною та підкресленими виступами на стегнах.

Друга технологічна група антропоморфної пластики представлена фрагментом досить крупного розміру статуетки з дрібноструктурної гарно відмуленої глини, яка після високотемпературного випалу у окислювальному середовищі набуває світло-цегляного кольору. У формувальної масі помітні сліди мікрокопічної вигорілої домішки (рис. 2, 4). Посудини, виготовлені із подібної формувальної маси трапляються серед керамічного комплексу Небелівки. Поверхня фігурки була ретельно оброблена та пофарбована, але збереглися лише окремі плями фарби темного кольору. Фрагмент походить

від доволі стрункої стоячої фігурки з опуклим дешо перебільшеним животом, що, вірогідно, символізує вагітність. Талія струнка, стегнові виступи підкреслено масивні, заокруглені, з отворами доволі великого діаметру. Верхня частина фігурки дешо зміщена вперед таким чином, що у спині утворюється вигін, а невеликі ледь сплющені сідниці випнуті. Нижня частина плавно окреслена, знизу конусоподібна, пластично підкреслений трикутник Венери. Ноги спереду і ззаду розділено глибокою прокресленою вертикальною лінією.

Третя технологічна група антропоморфної пластики представлена фрагментами від фігурок переважно невеликого та середнього розміру, які виготовлено з тонкоструктурної глини без помітних домішок і випалених при низьких температурах. Такі статуетки найчисельніші серед антропоморфної пластики святилища. Візуальне обстеження дозволяє припускати, що глина, з якої виготовлено фігурки цієї групи, використовувалася для спорудження віттарів, але це припущення потребує аналітичних досліджень. Колір виробів жовтий, чорний або плямистий. Вірогідно, що первинно випал таких статуеток відбувався у відновлювальному середовищі, а жовта або плямиста поверхня деяких екземплярів свідчить про вторинний випал під час пожежі у споруді. Серед фрагментів антропоморфної пластики третьої технологічної групи верхня частина жіночої фігурки, з голівки, зокрема одна чорного кольору від фігурки, випаленої у відновлювальному середовищі (рис. 2, 2), уламок нижньої частини теракоти, та уламок тонкого шару обличкування із прошкрябанням по сирий глині знаком лона (рис. 2, 7), що, ймовірно, походить від жіночої статуетки.

Особливу увагу привертає верхня частина невеликого розміру фігурки, яка була вмурована у глиняну обмазку дерев'яних конструкцій перекриття будівлі (рис. 2, 3). Голівка схематичної фігурки дископодібна, великий виступаючий ніс переданий зашипом. На місці очей — отвори доволі великого діаметру. Шия масивна, дуже коротка, замість рук — гострі конічні виступи. Відтворює стоячу фігуру з відкинутим назад корпусом, з прогином у спині. Груди показані невеликими опуклими горбочками, талія не підкреслена, стегна вузькі. Округлі сідниці випнуті. Нижня частина циліндрична, спереду і ззаду ноги розділено прокресленою вертикальною лінією. Прокреслена лінія оперізує талію.

Три схематичних дископодібних голівки походять від однотипних статуеток різного розміру, але дві вирізняються стрункою високою шию.

Підйомний матеріал. До підйомного матеріалу належать вісім фрагментарних зразків антропоморфної пластики різних за розмірами та виразністю. Всі виготовлені з каолінітової

глини, відносяться до схематичних стоячих статуеток.

Серед найбільш інформативних фрагментів один — це нижня частина доволі крупної статуетки (висота фрагменту 5,5 см) з веретеноподібною ніжкою із потовщенням в області литок. Ще один фрагмент (висота 4,2 см) — середня частина від стрункої стоячої фігурки, подібної до описаної, з тонкою талією та широкими стегнами з мініатюрними конічними виступами, ледь опуклим животом з позначенням пупком. Глибокою прокресленою лінією підкреслено низ живота, лоно, вертикальна риска розділяє спереду та ззаду злитно модельовані ноги, обламані до коліна.

Привертають увагу два фрагменти від крупних статуеток, злами яких дозволяють з'ясувати техніку їх ліплення. Ці масивні торси розшаровано навпіл по вертикалі на передню та задню частини (рис. 2, 8—9). Поверхня обох статуеток була ретельно загладжена, вкрита помаранчевим ангобом. На одній теракоті зберігаються розписні темно-коричневі стрічки, що сходяться по центру спини під кутом, утворюючи ззаду, зокрема й на сідницях, «ялинковий» візерунок (рис. 2, 8), характерний для пластики Трипілля ВІІ, зокрема з Володимирівки [Pogoševa, 1985, abb. 571] та Криничок [Pogoševa, 1985, abb. 653, 654]. Розписні фігурки з таким мотивом відомі серед пластики пам'яток Трипілля ВІ—ВІІ, зокрема у Заліщицьких [Pogoševa, 1985, abb. 475]. Щоправда розпис здебільшого виконаний темно червоною, а не темно-коричневою фарбою.

Масивні торси з каолінітової глини, знайдені в Небелівці, поєднані також загальний абрас фігури з заокругленими масивними виступами на стегнах. Отвори у стегнових виступах відсутні. Більшого розміру статуетка відтворює образ вагітної, причому сильно виступаючий живіт в плані дешо під прямокутний, а не округлий (рис. 2, 9). Фігурка вирізняється певними рисами натуралізму. На спині рельєфномодельований хребет, спереду на пластично проробленому трикутнику Венери збереглися сліди фарбування темно-коричневого кольору.

Оригінальною знахідкою є крупна схематична голівка, виготовлена з каолінітової глини (рис. 1, 1). Її поверхня вкрита помаранчевим ангобом. Дископодібної форми голівка на високій ший, пласка ззаду, з великими круглими отворами на місці очей та великим виступаючим носом, у якому проколами позначено ніздри, цілком характерна для трипільської антропоморфної пластики. Втім, характер зламу знизу фрагменту в області ший дозволяє припускати, що голівка була вмонтована у глину і являє собою скульптурну деталь великої розписної посудини, аналогічної до знайденої у Цвіклівцях [Мовша, 1985, с. 238, рис. 64, 7].

* * *

Аналіз антропоморфної пластики, виявленої на мега-поселенні Небелівка, показує її типологічну, морфологічну та стилістичну відповідність теракоті поселень Трипілля ВІІ.

Невелика кількість предметів антропоморфної пластики не дозволяє застосовувати статистичний метод.

Особливістю небелівської пластики є варіабельність технологічних груп та розмірів статуеток.

Фрагментарність теракот та відносно погана збереженість їх поверхні примушує наполягати на вірогідності зроблених спостережень, а також унеможливлєє аналіз пропорцій фігурук.

Превалують фігури невеликого та середнього розміру. Всі вони схематичні.

Наявні фрагменти жіночих або не визначені статі фігурок. Серед жіночих зображень привертає увагу велика кількість вагітних. Чоловічі статуетки представлено лише двома екземплярами, які окрім ознаки статі нічим не відрізняються від жіночих зображень.

Наскільки можна судити з фрагментарного матеріалу, голівки статуеток всіх груп були дископодібні, з великим умовно переданим носом та великими проколами на місці очей. Довжина ший у різних екземплярах коливається від дуже довгої до короткої. Замість рук у фігурук моделювані заокруглені або конічні виступи. Верхня частина статуеток дещо сплющена у перетині, груди показані маленькими горбками або не моделювано. Талія підкреслена тонка, стегна широкі, з крупними виступами, іноді в них зроблено отвори. Нижня частина статуеток кругла в перетині, циліндричної або конічної, веретеноподібної форми. Літки позначені помітним потовщенням. При загальному схематизмі теракот, деякі масивні фігури мають натуралістичні риси.

Отримана під час досліджень колекція статуеток суттєво поповнює джерелознавчу базу антропоморфної пластики трипільської культури етапу ВІІ.

Бурдо Н.Б. Реалистическая пластика культурного комплекса Триполье-Кукутень. Систематизация, типология, интерпретация. — LAP LAMBERT Academic Publishing, 2013. — 356 с.

Відеіко М., Чапмен Дж., Гейдарська Б. и др. Исследования мегаструктуры на поселении трипольской культуры у с. Небелевка в 2012 году // Tyragetia. — 2013. — V. VII [ХХІІ], Nr. 1. — С. 97—124.

Мовша Т.Г. Поздний этап трипольской культуры // Археология Украинской ССР. — Киев, 1985. — С. 223—262.

Рижков С.М. Небелівська група пам'яток трипільської культури // Археологія. — 1993. — № 3. — С. 101—114.

Степанович В.А., Диденко О.П. Сборник археологические памятники Уманщины // НА ІА НАНУ. — Ф. 12. — № 569. — Т. I.

Чепмен Дж., Гейдарська Б., Вілліс Р. та ін. Дослідження на поселенні трипільської культури біля

с. Небелівка 2009 р. // АДУ 2009 р. — Київ; Луцьк, 2010. — С. 458—460.

Шишкін К.В. З практики дешифрування аерофотознімків у археологічних цілях // Археологія. — 1973. — Вип. 10. — С. 32—41.

Шмаглій М.М., Відеіко М.Ю. Трипільські поселення на Черкащині // Археологія. — 1992. — № 3. — С. 124—130.

Chapman J., Videiko M. The Trypillia culture mega-site near Nebelivka: summer 2009 season // Praehistorica. — Prague, 2011. — Vol. XXIX. — P. 79—94.

Pogoševa A.P. Die Statuetten Tripolje-Kultur // Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie. — 1985. — № 7. — S. 95—242.

Н. Б. Бурдо

АНТРОПОМОРФНЫЕ ФИГУРКИ ТРИПОЛЬСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ НЕБЕЛЕВКА

Статья посвящена описанию уникальной коллекции антропоморфной пластики, полученной при исследовании эпонимного памятника небелевской локально-хронологической группы мега-поселения Небелевка. Проанализированы статуэтки, полученные при раскопках остатков жилища А 9, святилища и собранные на поверхности памятника. Охарактеризованы технологические, морфологические и стилистические особенности небелевских статуэток, их археологический контекст. Анализ небелевской терракоты показывает ее полное соответствие антропоморфной пластики трипольской культуры этапа ВІІ. Полученные данные существенно пополняют источниковоедческую базу антропоморфных изображений конкретных локально-хронологических групп Триполья.

Ключевые слова: трипольская культура, Небелевка, антропоморфная пластика, статуэтки, фигуры.

N. B. Burdo

ANTROPOMORPHOUS FIGURINES FROM TRYPILLIA CULTURE SITE NEBELIVKA

This article presents the description of a unique collection of anthropomorphic figurines obtained during the research at the eponymous mega-settlement of Nebelivka local and chronological group. Analyzed are the figurines excavated at the dwelling A9, a sanctuary and found on the surface at the site, which are stored in the collections of the Institute of Archaeology. Described are the technological, morphological, and stylistic peculiarities of statuettes from Nebelivka and their archaeological context. Analysis of these terracottas shows that they totally correspond to anthropomorphic plastics of Trypillia culture BII stage. The data obtained significantly supplement the source base of anthropomorphic depictions of concrete local and chronological groups of Trypillia.

Ключевые слова: Trypillia culture, Nebelivka, anthropomorphic plastic figurines.

Одержано 23.01.2013